

DEDE KORKUT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research
Cilt/Volume 9 Sayı/Issue 23 Aralık/December 2020 s. 28-44.
DOI:http://dx.doi.org/10.25068/dedekorkut351
Mainz-Almanya/Germany

Araştırma Makalesi/ Research Article

Budist Türk Şiirinden İslamî Dönem Türk Şiirine Aktarım Ögesi Olarak Metaforlar

Metaphors As A Transfer Element From Buddhist Turkish Poetry To Islamic Period Turkish Poetry

Öz

Günlük hayatta farkında olmadan kullandığımız birçok metafor bulunmaktadır. Bu metaforlar çoğu zaman bilinçaltı ve bilinç dışında gelişen düşüncelerimizin sözcüklere yansımış halleridir. Metaforların sıklıkla kullanıldığı eserler olan manzum metinler ise adeta metaforlarla örülmüştür. Şairlerin farkında olarak ya da olmayarak kullandığı bu metaforlar, anlatımı etkili ve akıcı hale getiren unsurların başında yer almaktadır. İlk İslami dönem eseri olan Kutadgu Bilig, İslami anlayış çevresinde yazılmış bir metin olmasına rağmen içerisinde Budist geleneğin izlerini barındıran bir külliyattır aynı zamanda. Metaforlar açısından da bakıldığında Yusuf Has Hacıp'in Budist anlayış doğrultusunda gelişmiş pek çok metaforu eserinde kullandığı görülmüştür. İslami anlayışla örtüşmeyen ya da tamamıyla Budist anlayışı çevresinde gelişmiş metaforlar, Yusuf Has Hacıp'in beslendiği kaynaklar olan çoklu din anlayışı çevresinde açıklanabilecektir. Kutadgu Bilig'de yer alan kadına negatif bakış açısı, çocuklara bakış ya da dünya algısı ve ihtiraslara kadar pek çok konu bu minvalde değerlendirilecektir. Metaforların oluşumları da bir milletin ortak hafızasına dayalı olduğundan yeni bir eserin eski bağlardan kültürden ve dinden arındırılmış olduğunu düşünmek mümkün değildir. Metinler arasılık yöntemi ile bir metne bakıldığında eski geleneğin izlerini bulmak hiç de şaşırtıcı olmayacaktır.

Anahtar Sözcükler: Budizm, İslamiyet, Şiir, Yusuf Has Hacıp, Metaforlar.

Abstract

There are many metaphors that we use unknowingly in daily life . These metaphors are often subliminal and unconscious thoughts reflected in words. The verse texts, which are the works where metaphors are typically used, are woven with metaphors, so to speak. These metaphors, which poets use with or without awareness, are among the primary factors that make narration effective and fluent. Even though Kutadgu Bilig, the first Islamic period work, is a text written within the frame of Islamic perspective, it is also an oeuvre containing traces of the Buddhist tradition. With regards to the metaphors, it has been seen that Yusuf Has Hacıp used many metaphors developed in line with the Buddhist perspective in his work. The metaphors that are not in line with the Islamic perspective or developed fully around

Nurdan BESLİ*

Ankara-Türkiye

Sorumlu Yazar/ Corresponding Author

* Dr. Ar. Gör.
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türk Dili ve
Edebiyatı Bölümü, Ankara-Türkiye.
Elmek: dr.nurdanbesli@gmail.com
ORCID: 0000-0002-8940-1745

Makale Geçmiş/ Article History

Geliş Tarihi: 30.07.2020
Kabul Tarihi: 28.08.2020
E-vavin Tarihi: 15.12.2020

the Buddhist perspective, can be attributed to the multiple religious belonging, which Yusuf Has Hacip was nourished by. This study evaluates many issues in Kutadgu Bilig, such as negative stance towards women, view of children, perception of the world and ambitions in this manner. Since metaphors are formed based on the common memory of a nation, it is impossible to think that a new work is free from old relations, culture, and religion. Looking into a text with the intertextuality method, it will not be surprising at all to find the traces of the old tradition.

Keywords: Buddhism, Islam, Poetry, Yusuf Has Hacip, Metaphors.

Giriş

Kutadgu Bilig İslami Türk edebiyatının bilinen ilk eseridir. Karahanlılar zamanında dönemin hükümdarına sunulan eser, dönem anlayışına uygun olarak İslami düşünceyle kaleme alınmıştır. İslam ve İslam kültürünü yayma gayretleri içerisinde olan Karahanlılar, Barthold'un da belirttiği üzere Hristiyanlık Budizm gibi dinlerle iç içe olan coğrafyalarda yayılmaya çalışmıştır (2004: 80). Güçlü bir İslam savunucusu olan ve İslamiyet'i resmi din olarak kabul eden Saltuk Buğra Han, benimsediği dini yalnızca siyasi anlamda değil kültürel anlamlarda da yayma gayretinde olmuştur. Ulemaların yetiştiği medreselerin kurulduğu bir dönemde "mutluluk veren bilgi" anlamındaki siyasetname özelliğindeki eserini Tavgaç Buğra Han'a sunan Yusuf Has Hacip, dönemin anlayışına uygun tarzda kaleme aldığı eserini İslami usul ve inanışlar etrafında şekillendirmiştir. Ancak eser dikkatli bir şekilde incelendiğinde Yusuf Has Hacip'in eski inanış ve kültürlerin etkisi altında kaldığı böylelikle eserde Uygurların benimsemiş olduğu dinlerden olan Budizm esintilerinin yer aldığı görülmüştür.

Metafor ve Metinler Arasılık

İslami eser olan Kutadgu Bilig ve Eski Uygur Türkçesi Budist şiirleri arasında fikir, düşünce bağlamında büyük benzerlikler bulunmaktadır. Bu benzerlikler kimi zaman şiir dilinde açıkça sunulmuş kimi zamansa metaforlar vasıtasıyla kullanılmıştır. Yunanca *metapherin* sözcüğünden türeyen metafor kavramı *meta* "değiştirmek" ve *pherein* "taşımak" anlamlarındaki sözcüklerin bir araya gelmesinden oluşmuştur. (Levine: 2005, 172; Cebeci: 2013, 9; Lakoff- Johnson, 2015: 15). O. Cebeci metaforu bir "şey" in bazı yönlerinin bir başka "şey" e taşındığı ya da transfer edildiği ve bu süreç sonunda "ikinci şey" in "ilk şey" miş gibi anlatıldığı özgül zihinsel/ dilbilimsel bir süreç olarak düşünmüştür (2013: 10). O. Toklu'ya göre ise Batı literatüründe metafor olarak bilinen bu aktarma türü "iki nesne ya da kavram arasındaki benzerlik ilişkisine, benzer anlam özelliklerine dayanarak birinin adını diğerine aktarma" olarak tanımlanmaktadır (2003: 97). Demirci, batı literatüründe metafor olarak bilinen kavramın bizdeki karşılığının mecaz olduğunu bu mecazın da teşbih, istiare ve kinaye gibi türleri olduğunu belirtmiştir (2017: 225). Hengirmen ise benzerlik ilişkisine dayanarak bir sözcüğü başka bir sözcüğün yerine kullanmayı deyim aktarması olarak açıklamıştır. Aralarındaki benzerlik işlevine dayanarak ormanlar için "doğanın akciğerleri" bir deyim aktarması örneğini vermiştir (2009: 117). Aydın, Türkçede "benzetme, eğretileme", Eski Türkçede "mecaz", Arapçada "istiare" kelimeleriyle karşılanmakta olan metaforu, "gibi ve benzer" sözcüklerini kullanmaksızın iki şey arasında benzerlik bulunan durumları anlatmak ve anlatırken de anlatıma kolaylık ve güzellik sağlamak amacı ile kullanılan sözcük ve sözcük kümesi olarak tanımlamıştır

(2006: 10). Türkçede farklı isimlerle anılan bu tür aktarmalarla metaforlar, Lakoff ve Johnson'a göre aynı şey değildir. Bir metafor zihin dünyasında meydana gelerek yanındaki fiillerin ya da diğer morfemlerin de bu algı çevresinde şekillenmesine neden olur. Böylelikle bu tür metaforlar *kavramsal metafor* olarak anılırlar. Metaforların kavramsal bir dünyada bilinçaltı sisteminde oluştuğunu düşünen Lakoff ve Johnson'a göre gündelik hayatta farkında olmadan kullanılan birçok metafor bulunmaktadır. Bu metaforlar kavramlar dünyasında birbirlerine bağlı olmakla birlikte aynı zihinsel yapıya ve bilinçaltı süreçlerine hizmet etmektedir. Kullanılan metaforlar dile öylesine yerleşmiş yapılardır ki konu üzerinde bahsedilirken bilinçaltındaki benzetmeler çoğu zaman fark edilmez. Bir milletin ortak kültürüne, bilinçaltına ve tüm ortak kodlarına dayalı bir hafızadan meydana gelen kavramsal metaforlar, bu yönüyle bireysellikten çok toplumsallığa esneklikten çok kalıplaşmış bir yapıya dayanmaktadır. Bu yapıları ile köklü ve kalıcı anlamlar yüklenen metaforlar, uzun bir mazinin eseri olmalıdır (2015: 15). Ying'e göre metaforlar kültür, dil, düşünce, inanç, gelenek-görenek, çeşitli kodlar, teknikler ve sanat eserleri gibi pek çok unsurdan oluşmaktadır. Birçok araştırmanın, kültürün metafor üzerinde çok büyük bir etkiye sahip olduğunu gösterdiğini düşünen Ying, birey-toplum yaşantısı ve tecrübelerine dayalı olan metaforların bu eksenden ayrı düşünülmemeyeceğini belirtmiştir (2007: 76). Karaağaç da benzer şekilde kavramsal metaforların toplumsal yanından bahsetmektedir;

Cognitive Metaphor'u "aralarına benzerlik veya herhangi bir türden komşuluk ilişkisi olduğu bilinmeyen, bireysel ve toplumsal kurgulara ve farzetmelere dayalı çağrışımların doğurduğu öğretilmelerdir. Bu tür öğretilmeler, bireyin veya toplumun bilgi birikimini, dünya görüşünü, kısacası kültürel kimliğini yansıtan kavramsal (conceptual metaphor) öğretilmelerdir. Kavramsal öğretilmeler, genellikle bireysel ve bazen de kültürel bir değer yarattığı kavramsal bir çağrışımdan kaynaklanan toplumsal kurgulardır; kültürel değerler sistemi içinde doğmuş anlamlardır (2013: 470).

Bir yazar yeni bir yapıtı elbette mevcut kültürü, inançları ve değerleri üzerinde şekillendireceği için onun eserlerinde geçmişle bağlantı bulmak çok olağandır. Ağca'ya göre eserini İran ve Arap edebiyatlarındaki örneklerden istifade ederek yazan Yusuf Has Hacıp, bu yeni kültür ve inanç muhitine rağmen eski Türk kültür çevresine yoğun bir şekilde sadık kalmıştır (2013: 83). Kutadgu Bilig'de Yusuf, her ne kadar Budist inancına karşı çıkmış olsa da Budizm etkisinden kurtulamadığı görülmektedir (Özönder: 2003, 18). Özönder'e göre Yusuf, farklı etnik grup ve farklı din mensuplarının bulunduğu bir ortamda yetişmiş olmalıdır zira Yusuf'un aile geçmişinde Budizm'in aranabileceğini belirtmek şaşırtıcı olmaz, onun eserinde Budist öğretiye ilişkin bilgisi kolayca seçilmektedir (2017: 50). Z. Kitapçı'ya göre de Orta Asya'ya 751 Talas Savaşı'ndan 100 yıl önce yayılan İslamiyet'le birlikte Orta Asya coğrafyasında çoklu din anlayışları¹ bulunmaktaydı (2019: 105, 175). Tokyürek'e göre de Kutadgu Bilig'in satır altları iyi bir şekilde okunduğunda başka dinlerin ve milletlerin kalıntılarıyla oluşturulmuş olduğu görülmektedir (2020: 203). Dönemin şartları değerlendirildiğinde Yusuf eserini mensup olduğu, etkilendiği ve etkisi altında kaldığı dinler ışığında yazmış olmalıdır. Böylelikle Yusuf Has Hacıp'in eseri kendi birikimiyle birlikte önceki eserler ve kültür ve inanç birikimi doğrultusunda

¹ Ayrıca bk. Kitapçı, Zekeriya (2014). Doğu Türkistan ve Uygur Türkleri Arasında İslamiyet, (3. Baskı), Yedi Kubbe Yayınları.

şekillenecektir. Bakhtin'in de belirttiği gibi "Her metin bir alıntılar mozaığı gibi oluşur, her metin kendi içinde başka bir metnin eritilmesi ve dönüşümüdür." (Bakhtin 1979: 85'ten aktaran; Aktulum, 2000: 41). Yusuf Has Hacıp'in Kutadgu Bilig isimli eserini Budist külliyatından faydalanarak yazdığı düşünülmektedir. Bulut'a göre;

Kolektif bilinçten gelen metinler arası ilişki, yazarların neredeyse tamamını kapsayan bir yazım sürecidir. Metin yazarı her şeyden evvel bir okur olarak birçok metni bilinçaltına almış kimsedir. Bu doğrultuda, kimi zaman bilinçaltının dışavurumu, kimi zamanda takdir ve hayranlık neticesi olarak yazılmış metin okunmuş olan metnin izlerini taşır. Bu izler araştırmacıyı metinler arası ilişkilere götürse de esasen bu planlanmış bir metinler arası ilişki değildir. Yalnızca yazarın okuma ard alanının metnine yansımadır (2018: 8).

Toplumun genel değerleri üzerine kurulmuş, okuyucu ve dinleyici üzerinde genel etkileri olan sözcüklerin metinler arası ilişki yöntemi ile oluşturulduğu düşünülmektedir. Bir milletin zihniyetini besleyen kaynaklar yeni oluşturulmuş bir metinde kendini gösterir. Ancak bu gösterme yeni öğrenme yoluyla değil öğrenilmiş olanın hatırlanması yoluyla ortaya çıkacaktır. Yani bizde olanın bize tekrar sunulması "metinler arası ilişki" olarak değerlendirilmektedir. Şahin'e göre;

Bir edebî metni anlamaya çalışırken o metnin yazarının düşüncesini, ideolojisini, değerlerini, içinde yetiştiği kültürü ve metnin yazıldığı dönemin sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel özelliklerini bilmek, bu yolda bize önemli bilgiler sağlar. Fakat bir edebî metni tam ve eksiksiz anlayıp yorumlamak istiyorsak tüm bu bilgilerle beraber o metne metinler arası bir bakış açısıyla yaklaşmamız gerekecektir. Çünkü her metin, kendinden önce oluşturulmuş metinlerle, atasözleriyle, vecizelerle, şarkılarla, türkülerle, şiirlerle, resimlerle, heykellerle ya da herhangi bir sanat eseriyle ilgili ve alakalıdır. Bu ilgi ve alaka antik çağdan günümüze çeşitli şekillerde gerçekleşmiştir (Şahin: 2014, 187).

Metinler arası ilişki yöntemi terimsel anlamı kullanılmadan aslında metinlerde kullanılagelen bir yöntem olmuştur. Klasik edebiyatta beyitlerde peygamberlere yapılan göndermelerden başlamak üzere tarihi şahsiyetlere ya da ortak hafızada bulunan bir olaya yönelik göndermeler aslında metinler arası ilişki yönteminin kullanımı ile ilgilidir. Ferhat Korkmaz'a göre;

20. yüzyılda ortaya atılan bir yöntem gibi görülse de metinler arası yöntemin yeni veya sadece post modern edebiyata münhasır olduğunu öne sürmek geleneği dışlamak veya görmezden gelmek anlamına gelmektedir. İnsanlık birikiminin çağlar boyu dönüştürülerek aktarılması 'metinler arası ilişki'ye sunulacak en önemli kanıttır. Kutsal kitaplarda yer alan metinler arası örnekleri, özellikle insanlığa iyilik ekseninde dikte edilen değerler veya peygamber kıssalarının benzer metinsel özellikleri görmezden gelinemez. Metinler arası ilişki kavramı sadece post modernizme münhasır kılınırsa, edebiyat eleştiri ve kuramlarının eksik bir yanı kalacaktır. 'Metinler arası ilişki' klasik edebiyat retoriğine uygulamak kesinlikle bir anakronizm değil, aksine klasik sanatçıların yöntemleri içinde bulunan bir araştırma biçimidir. Özellikle de edebî sahada gelenek ilişkisi çerçevesinde gelişen ve dönüşen edebiyat bağlamında 'metinler arası ilişki'nin olmadığını iddia etmek mümkün değildir. Bu açıdan, metne verilen değer ve eleştiri geleneği dikkate alındığında klasik edebiyatta metinler arası ilişki kavramının izleri detaylı bir şekilde izlenilebilir (2017: 85-86).

Bu anlamda Kutadgu Bilig’de Budizm etkisini şiirler üzerinden incelemek yazarın bilerek ya da bilmeyerek yaptığı ortaklıkları keşfetmek anlamına gelebilecektir. Her eser gibi Kutadgu Bilig de oluşumunu önceki kültürlerden, inançlardan, eserlerden, toplum hafızasından alarak yani metinler arasılık anlayışına uygun olarak tamamlayarak teşekkül etmiştir. Manzum metinlerde sıklıkla karşılaşılan somut anlatım öğeleri, yani bilhassa metaforlar, oluşumları bakımından toplum hafızasına dayalı güçlü bir birikimi yansıtmaları bakımından ayrıca önem kazanmaktadır. Böylelikle Eski Uygur şiirleri ile Kutadgu Bilig’i karşılaştırmak kollektif bilincin izlerini aramak anlamına gelebilecektir. Metaforların oluşum süreçlerini, dilde ve toplum zihnindeki mazisinden hareketle oluşumları değerlendirildiğinde Yusuf Has Hacıp’in eseri üzerindeki Budist etki kendiliğinden ortaya çıkabilecektir. Klasik Türk Edebiyatının mesnevi tarzında ve aruz ölçüsü ile yazılmış en uzun şiiri olan Kutadgu Bilig’de Budist etki onun yarattığı karakterlerden biri olan Odgurmuş üzerinden anlatılmaya çalışılmıştır. Çağatay ve Tokyürek’e göre Kutadgu Bilig’de Odgurmuş kişiliğinin ayrıntılı şekilde incelendiğinde Budizm’le yakından ilgili olduğu ve hatta Budizm’in temel öğretileri ile bezenmiş olduğu görülmektedir (1967: 4; 2020: 210). O dönemde İslamiyet’in tam anlamıyla yayılmamış olabileceğini ve Budizm etkisinin eserde temsili olarak yer aldığını belirten Çağatay, Yusuf Has Hacıp’in Odgurmuş kişiliği üzerinden algı yaratmak gayesinde olabileceğini savunmaktadır (1967: 47-48). Kök’e göre ise Odgurmuş Budist bir münzeviyi yansıtmalarının yanı sıra aynı zamanda Türk kültüründen de derin izler taşımaktadır (2019: 30-31). Arat, Kutadgu Bilig’in söz başında, eserin yazıldığı muhitin Burkancılık geleneğine aşina olduğunu ve bilgi nazariyesinde Budist felsefenin yer aldığını belirtmiştir (1979: 16). Benzer şekilde Özönder de, erken Müslüman Türklerin söz varlığında Budist Türkçesinin miraslarının kullanıldığını Yusuf Has Hacıp’in kullandığı sözcüklerin de Budist metinlerdekiyle büyük oranda benzediğini belirtmiştir (2003: 14; 2018: 206).

Bu bilgilerden hareketle dilin düşünceden meydana geldiğini ve bilinçaltı süreçlerinin dile yansıdığını düşünerek, Yusuf Has Hacıp’in eserine yansıttığı izlerin eserin değerlendirilmesinde daha somut veriler sunacağı düşünülmektedir. Bu anlamda belirli bir gelenek birikimi ile yazılmış Berliner Turfantexte XIII manzum metinleri, Eski Türk Şiiri (Reşit Rahmeti Arat Yayını) ve Altun Yaruk’ta bulunan manzum metinler metaforların daha sık kullanıldığı metinler olması sebebiyle Kutadgu Bilig’le mukayese edilecektir. Eser düşünce ve metaforlar bakımından ele alındığında ilk dikkati çeken Kutadgu Bilig’in adı² olmalıdır. Zira kutlu olma bilgisi ya da mutluluk bahşedecek bilgi anlamlarında aktarabileceğimiz bu isim yapısı, Eski Uygur şiirlerinde her türlü öğretinin ya da vücut bulmuş haliyle süruların kişiye sıklıkla sevinç, huzur ve mutluluk getireceği bilgisinin verilmesidir. Eski Uygur Türkçesi şiirleri incelendiğinde sıklıkla ÖĞRETİ MUTLULUKTUR³ metaforunun kullanıldığı görülmektedir. Öğretinin yani sutraların kişiye huzur, mutluluk ve sevinç sunacağı pek çok yerde zikredilmektedir. Yusuf Has Hacıp’in her türlü hediyeden üstün saydığı adeta hazine değerinde tuttuğu eserinin kutlu olma bilgisini ebediyen

² kitab atı urdum kutadgu bilig/kutadsu okıghka tutsu elig “Kitabın adını Kutadgu Bilig koydum; okuyana kutlu olsun ve ona yol göstereyim.” (KB 350).

³ (AY Uçar IX/ 163-170), (AY Ayazlı VI B/1; 1245-1250), (AY Ayazlı VI B/1; 1238-1241), (AY Ayazlı VI B/1; 1211-1214), (AY Ayazlı VI B/1; 1206-1208), (AY Ayazlı VI B/1; 1203-1206), (AY Ayazlı VI B/1; 1190-1195), (AY Ayazlı VI B/1; 1178-1182), (AY Kaya II/ 96/2-7), (AY Uçar X/48-53), (Arat ETŞ B.8/ 13-16), (Arat ETŞ B.10/ 153-160).

ileteceğini ve kişiye iki cihan saadeti sunacağını belirtmesi tesadüf olmamalıdır. Yusuf Has Hacıp'in eserini Tavgaç Buğra Han'a sunarken ona bir kıymet yükleyememiş olması onu eşsiz cevherlerinde ötesine koyması yine Eski Uygur Türkçesi şiirlerinde sıklıkla geçen ÖĞRETİ MÜCEVHERDİR/CEVHERDİR anlayışıyla ilintili görünmektedir. Tüm bu bilgilerden hareketle Eski Uygur Türkçesi şiir metinlerine dayanılarak Yusuf Has Hacıp'in eserinde Budist anlayış doğrultusunda geliştirilmiş metaforların kullanıldığı düşünülmektedir. Bu metaforlardan⁴ bazıları şu şekildedir:

- **Ölüm Düşmandır**

Eski Uygur Türkçesi şiir metinlerinde ölüm gizlenip saklanan, karşı konulmayacak bir düşman şeklinde anlatılmıştır. Ölümün bu şekilde metaforlaştırılmış olması hiç şüphesiz her bir ölümün yeni bir doğumu mümkün kılmasından kaynaklanmaktadır. Samsāra anlamına gelen bu doğum-ölüm döngüsü canlı için ızdırap anlamına gelmektedir (Gakkai, 2002: samsāra mad.) Çünkü dünya canlıya ızdıraptan başka hiçbir şey sunmayan bir yer olarak düşünülmektedir (Kaya, 1999, 20). Hastalık, yaşlılık, ayrılık, ölüm vb. her şey insanı üzen ve kederlendiren hakikatlerdir. Hanh'a göre dünya hayatında çok soğuk havaya maruz kalmak, hava şartlarıyla oluşan kıtlık, sel vb. felaketler hepsi ayrı ayrı birer acıdır. Buna göre bir diş ağrısı, kış günü üşüme, bir araya gelmiş her şey erinde sonunda ayrılacağını bilmek, bugün sağlıklı olan karaciğerimizin yaşlandıkça hastalanması vb. her şey acı sebebidir çünkü sevinç yalnızca bir yanılısamadır (2014: 24). Śākyamuni Buddha dünyanın acı veren bir yer olduğunu canlıların başına gelen hastalık, ihtiyarlık veya sakatlık vb. hallerden yola çıkarak anlamış, bu da onun aydınlanmasına vesile olmuştur (Ruben, 2004: 8) Canlının ölümlü olması yani onun aydınlanmayı başaramadan doğum-ölüm döngüsünde kalması ebedi acıların göstergesidir. Kutadgu Bilig'de de benzer şekilde ölüm insanı yakalayacak bir düşman gibi gösterilmiştir. Bu anlayış doğrultusunda Yusuf Has Hacıp'in Budist geleneğinden beslendiğini düşünmek olasıdır. Zira İslam anlayışı doğrultusunda yazılmış Kutadgu Bilig'in bu beyitlerle bu çizginin dışına çıktığı görülmektedir. Allah'ın vadettiği cennet düşüncesinden dolayı salihler için ölümün yaşamaktan daha iyi olduğu, bu bağlamda sonsuz bir cennet tasavvurundan dolayı salihlerin ölümü istedikleri vurgulanmaktadır. Böylelikle İslam anlayışı⁵ ile Budizm anlayışı bu noktada farklılık göstermekte Yusuf Has Hacıp'in Budist geleneğinden beslendiği düşünülmektedir.

yaguru tugmuş yigitler
yarsınçig yavız **ölümke**
yaşıp yupanıp ozgu yok
yarlıg bilmez yağıka (Zieme BTT XIII/16/ 17-20).

“yeni doğmuş gençler merhametsiz düşmandan nasıl kurtulamazsa, menfur (ve) kötü (olan) ölümden de gizlenip (öyle) kurtulamazlar”

üğe tigit beg işi
üstünki çoğlug tenriler
öçeşgü yok ölümke (Zieme BTT XIII/16/ 5-8).

⁴ Kutadgu Bilig'deki diğer metaforlar için bk. Üstünel Yaylagül, Özen (2015). Kutadgu Bilig'deki Bazı Metaforlar Üzerine. Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, 13/4.

⁵ (Kuran-ı Kerim, 3: 185; 25: 16; 37: 63).

“(ister) ruhlar âlemini bilenler (isterse) Han, prens ve bey ve prensesler yüce (ve) nurlu tanrılar(olsun) karşı koyamaz ölüme”

neçe miñ yaşasa sen âhır **ölüm**
yeter **ök tutar ok sini** ay künüm (KB 5427)

“Sen ne kadar çok yaşarsan-yaşa, ölüm nihayet bir gün gelip, seni yakalar, ey günüm.”

ulugluk ölümke asıg kılmadı
ölümdin kaçıklı keçig bulmadı (KB 4837)

“Büyüklik ölüme karşı fayda etmedi; ölümden kaçan – kaçacak bir yol bulamadı.”

tiriglik uçuktı yagudı ölüm
ölümke itig yok ya ötgü yolum (KB 5638).

“Hayat nihayet sonuna geldi, ölüm yaklaştı; ölüme karşı bir çâre olmadığı gibi, ondan kurtulacak bir yol da yoktur.”

busugda küder bu körünmez ecel
usalın basıkur umunçın amel (KB 6271).

“Görünmez ecel pusuda bekler, ümit peşinde koşan gafil insanları ansızın yakalayır.”

• Çocuk Bu Dünyanın Zahmetidir

Budizm inancında canlıyı bu dünyaya bağlayan her şey, kişinin kurtuluşuna engel olacak bağlardır (Hacıoğlu, 2016: 64-66). Bir şeye bağlanmak kişiyi sıkıntı içine düşürerek onu mutluluktan uzaklaştıracak ve gerçek mutluluğu engelleyecektir. Budist anlayışı çevresinde yazılmış kaynaklar bu düşünce çevresinde şekillenmiş örneklerle doludur. Budist Uygur şiirinde görüldüğü gibi dünya hayatı ateşli bir mağaraya benzetilmiş ve oğul ve kızın kişinin bu ateşli mağaradan kurtuluşunu engelleyecek zincirler olduğu ifade edilmiştir. Kutadgu Bilig’e bakıldığında Yusuf da farklı beyitlerinde *oğul ve kızın dipsiz bir deniz olduğunu ve kişinin al yanağını solduracak unsurlar olduğunu* belirtmiştir. Diğer bir beytinde ise *çoluk çocuğun kişinin rahatını bozduğunu ve uykularını kaçırdığını* ifade etmiştir. İslam anlayışında evlat, dünya hayatının eğlencesi ve süsü olarak gösterilmiştir⁶. Kuranı Kerim’de kişinin çocuk sahibi oluşu kişiye müjdelenmiştir.⁷ Ayrıca kız çocuklarının öldürülmesini yasaklayan İslamiyet anlayışı, çocuğu dünya nimetlerinden kabul etmektedir.⁸ Eski Uygur Şiirinde olduğu gibi Yusuf Has Hacıp’in de dolaylı şekilde ÇOCUK ZAHMETTİR metaforunu kullanmış olması bu etkiye örnek olarak gösterilebilir.

otlug oprı ev bark ol
ogul kız tégme bag çug ol
ol anı teg savlarta
osal sımtag bolmanlar (Zieme BTT XIII/15/ 25-28).

⁶ (Kuran-ı Kerim 18:46)

⁷ (Kuran-ı Kerim 37: 99-101).

⁸ (Kuran-ı Kerim 16:58)

“ev bark ateşli bir mağaradır; oğul kız denilen her ikisi de bağıdır, engeldir (bağlanmalardır) bunlar gibi sözlere gafil olup kanmayın, (kayıtsız kalmayın)!”

ogul kız sakınçı bu tüpsüz teniz

ogul kız sarıg kıldı kızgu meniz (KB 1164)

“Oğul-kız derdi dipsiz bir denizdir; oğul-kız al yanağı soldurur.”

kimin boldı erse ogul kız kisi

negü teg kelir ol kişinin usı (KB 1165)

“Bir kimsenin karısı ve oğlu-kızı varsa, o adam nasıl rahat uyuyabilir.”

• **Bilgisizlik Hastalığıdır**

Eski Uygur Türkçesi şiir metinlerinde bilgisizliğin hastalık olması metaforu sıklıkla kullanılmıştır. Aydınlanma bilgisine erişememiş bir insan her zaman zahmet ve sıkıntı içinde olacak ve hakiki mutluluğu hiçbir şekilde elde edemeyecektir. Bilgiden böylesine uzak olan canlı bu haliyle hasta olarak kabul edilmektedir. Yunusoğlu'na göre de cehalet yani bilgisizlik hastalıkken bilgi ise ilaç olarak kabul edilmektedir (2016:242). Hasta olan birey her nasıl ki daima eziyet ve sıkıntı içinde yaşarsa, aydınlanma bilgisine erişememiş canlı da daima ızdırıp içinde olacaktır. Śākyamuni Buddha aydınlanmayı gerçekleştirdiği incir ağacının altında dünyaya ait her türlü hastalıktan kurtularak gerçek anlamda kurtuluşa erişmiştir (Gakkai, 2002: Bodhi tree mad.). Budizm'de cehalet en büyük karanlıklardan biridir, cehalet içinde olan kişi de hastalıklı kabul edilmektedir. Kişinin iyileşmesi ise ancak karanlıktan kurtulması ile mümkün olabilecektir. Kutadgu Bilig'de de bilgisizliğin hastalık olduğu düşüncesi sıklıkla kullanılmıştır. Kişinin bilgi ile hastalıktan kurtulabileceği düşüncesi metinde sıklıkla işlenmiştir. Yusuf Has Hacıp'in bu konuda da Budizm etkisinde kaldığı düşünülmektedir.

él uluşta kengürü,

yadmış üçün bo nomug,

ëñ menike teggeyler,

igsiz kemsiz busuşsuz, (AY Ayazlı VI B/1; 1195-1197).

“bu öğretinin yayıldığı topraklarda rahata kavuşacaklar hastaliksız (ve) kedersiz (olacaklar)”⁹

bilig ma'nisi bil negü tir bilig

bilig bilse ötrü yırar erde ig (KB 156).

“Bilginin mânasını bil; bak, bilgi ne der: bilgiyi bilen insandan hastalık uzaklaşır.”

biligsiz kişi barça iglig bolur

igig emlemese kişi terk ölür (KB 157).

“Bilgisiz insan hep hastalıklı olur; hastalık tedâvî edilemezse, insan çabuk ölür.”

• **Kadın Kötüdür**

⁹ Ayazlı çevirisine müdahale edilmiştir.

Eski Uygur Türkçesi şiir metinlerinde kadın vücudunda doğmak canlılara verilecek büyük cezalardan biridir. Tokyürek'e göre kadın şehvetiyle, güzelliğiyle ve cinsel gücüyle dünya bağlarından biridir. Şeytan ve yılanla bir tutulan böylelikle Budizm'de aşağı görülen bir varlık olan kadın, kötü yaratılışı ile evren ve samsâra'nın yaratılış sebebi olarak gösterilmektedir (2019: 379; 2016: 308). Budizm'in ana kaynaklarından olan Hinduizm'de kötü olarak görülen ve mal muamelesi gören kadın, babası, erkek kardeşi, kocası ve oğlunun işine yarayan ve bu nispette kıymet gören bir varlık olmuştur (2014: 147-148). Hinduizm'in etkisinde gelişen Budizm'de de kadın bakış açısı benzer şekilde gelişmiş ve kadın daima ötekileştirme ile yüzleştirilmiştir. Śākyamuni Buddha'nın "Eğer Budizm bin yıl yaşayacaksa bu kadınlar yüzünden beş yüz yıl yaşayacaktır." (Akt. Tokyürek, 2019: 231). düşüncesi doğrultusunda gelişen anlayış dini ve edebi eserlerde de sıklıkla yerini almıştır. Kutsal metinleri okuma, Tanrılarla sohbet etme, manevi kurtuluşu arama hak ve yetkileri olmayan kadınlar Budist eserlerde sıklıkla bu anlayış doğrultusunda ele alınmıştır. İslamiyet anlayışı ve çizgisi doğrultusunda ele alınmış olan Kutadgu Bilig'de bazı anlayışlar bu çizginin dışında bulunmaktadır. Böylelikle Yusuf Has Hacib'in İslami çizgiye uygun hareket etmeye çalıştığı fakat belki de farkında olmadan eski geleneklerinin etkisi altında kaldığı görülmektedir. Buna göre Kutadgu Bilig'de yaygın kullanılan ve insanları ibadetlerinden uzaklaştıran dünya hayatı, sıklıkla kadına benzetilmiştir. Yıldızlı'ya göre dünya "cevakâr, güvenilmez, vefasız, dönecek, kararsız, iftiracı, kaygı ve endişe veren zalim, acuze bir kocakarıdır. Yusuf Has Hacib'e göre bu zalimden uzak durulması gerekir." (2011: 86). Yusuf Has Hacib'in beyitlerinde kadına yönelik negatif tutumu böylelikle Budist etkiyle açıklanabilir. Zira kadına değer veren İslam anlayışında¹⁰ böyle katı bir tutum söz konusu değildir. Kutadgu Bilig'de yer alan dolaylı benzetmeden hareketle her iki manzum metinde de KADIN KÖTÜDÜR metaforunun kullanıldığı görülmekte, Yusuf Has Hacib'in bu konuda Budizm etkisinden kurtulamadığı düşünülmektedir.

yana yime men sılıg tegin
ig agrıg üze bastıkmak tıtağı
bu yetiken sudurnung yegin adruk
eşitip igtin agrıgtın ozayın
ajunlar sayu kız etözinte togmayın
têp kut küsüş öritü tegindim (Zieme BTT XIII/14).

"yine bir de ben Sılıg Tigin hastalıklara maruz kalmak sebebi ile, bu Yétiken Sutra'nın üstünlüğünü, seçkinliğini işitip, bu hastalıklardan kurtulayım ve hiçbir âlemde kız olarak dünyaya gelmeyeyim diye, niyaz ve arzu ettim"

ayâ koldaş ardaş söz aydım kese
bu kız togmasa yêg tiriğ turmasa (KB 4511)

"Ey dost arkadaş, sana kesin bir söz söyleyeyim; bu kızlar doğmasa, doğarsa yaşamasa daha iyi olur."

kalı togsa yêgrek aña yêr koyı
evi bolsa koşnı ölüğler toyı (KB 4512)

¹⁰ (Karaman 2016: 197; 97).

“Eğer dünyaya gelirse, onun yerinin toprağın altı veya evinin mezara komşu olması daha hayırlıdır.”

tişig boşlag ıdma yapa tut kapug

tişidin tegir erke teşsiz kamug (KB 1303).

“Kadını başı-boş bırakma, kapıyı kapalı tut; insana her türlü uygunsuzluk kadından gelir.”

- **Cahillik Karanlıktır**

Eski Uygur Türkçesi manzum metinlerinde cehaletin karanlık olduğu yaygın şekilde kullanılan metaforlardandır. Buddha adının (aydınlanmış) anlamından başlamak üzere Budizm karanlık ile mücadele eden bir din olmuştur. Kişinin karanlık olarak tasvir edilen dünya hayatından yani samsâradan kurtuluşu aydınlanmaya erişme olarak düşünülmüştür. Budizm’de canlıyı aydınlanmaya erişmekten alıkoyan her tür unsur karanlık olarak düşünülmüştür. Canlıyı doğum-ölüm döngüsünde tutan her bir eylemin cehaletten ileri geldiği ve onu bilgi ile ortadan kaldıracığı ifade edilmektedir. Kutadgu Bilig’de de aklın olmadığı yer karanlık gece benzetmesi ile verilmiştir, bilginin ışık olarak verildiği beyitlerde dolaylı olarak CEHALET KARANLIKTIR metaforu kullanılmıştır. Yunusoğlu’na göre cehalet Budist ideolojisinde ıstırabı doğuran kaynakların başında gelmektedir. Bu sebeple “aydınlığa ulaşma” ancak karanlığın yenilebilmesi ile mümkün olabilecektir. Dolayısıyla Budizm cahillikten ileri gelen olumsuzluğu ontolojik varlıklar üzerinden, nesnelere grubundan seçilen negatif imajlar yoluyla açıklama yoluna gitmiştir (2016: 239).

bêş yükmelegrig kördükte

birdem kértü bir nom bar

biligsizlig karanggu

birle turur işer

(Zieme BTT XIII/17/9-12).

“beş duyuyu (yığınları) gördüğünde tamamiyle gerçek bir öğretiy vardır, cahillik karanlık ile birleşerek çoğalır.”

ukuş ol yula teg karanıku tünı

bilig ol yarukluk yaruttı sini (KB 288)

“Akıl karanlık gecede bir meş'ale gibidir; bilgi seni aydınlatan bir ışıktır.”

olar ‘ilmi boldı bodunka yula

yarusa yula tünle azmaz yola (KB 4347).

“Onların ilmi halk için bir meş'ale oldu; geceleyin meş'ale yanarsa, insanlar yolu şaşmazlar.”

- **Vücut Düşmandır**

Eski Uygur Türkçesi manzum metinlerinde vücut düşman olarak algılanmaktadır. Aynı düşüncenin Kutadgu Bilig’de işlendiği de görülmüştür. İslami düşünce çevresinde yazılan esere rağmen bu düşünce herhangi bir İslami kaynaktan yer almamaktadır. Buna rağmen Budist anlayışa göre sahip olunan her türlü organ ve uzuvlar kişinin dünyayı algılamasına neden olan aynı zamanda canlıyı dünyaya bağlayan unsurlardır. Bu dünyayı sevdiren kokular, görülen manzaralar, hisler, sevilen

varlıklar, bireyi gezdiren ayaklar her biri dünya yaşamına dair bağlardır. Budizm kişiyi dünyaya bu denli bağlayan her unsuru kurtuluş yolunda birer engel olarak tanımlamış ve bunlara yaklaşımda farkındalık kazandırmaya çalışmıştır. Tokyürek'e göre Budizm'in bedene bakış açısı oldukça serttir bu sebeple Budist düşünce bedenden biran önce kurtulmayı salık vermektedir (2020: 211). Yusuf Has Hacıp'in de eserinde vücudu düşman olarak tanımlaması Budist anlayışı çevresinde gelişmiş olmalıdır. Aynı minvalde Yusuf, bir beytinde *etözke bulun bolma bilgi ulug/etöz bulnasa kör kolur din yulug* ifadeleriyle vücut düşmanının fidyeye olarak kişiden dinini istediğini böylelikle Budist anlayışta olduğu gibi canlıyı dinden uzaklaştıracak etken olduğunu kabul ettiğini göstermektedir. İslami anlayışta ise vücut kişiye verilmiş bir emanet¹¹ olarak düşünülmemekte ve bu vücuda karşı herhangi bir düşmanlık düşünülmemektedir. Aynı şekilde insanoglunun gördüğü, izlediği, tattığı yani uzuvları neticesinde algıladığı her şey kişiye yaratanı hatırlatan bir tefekkür vesilesi olarak görülmektedir. Böylelikle kişi algıladığı nispette yaratıcının delillerine erişebilecek ve aydınlanabilecektir. Yusuf Has Hacıp'in beyitlerinde vücudu düşman olarak gördüğü böylelikle Budizm etkisinde kaldığı düşünülmektedir.

altı kaçıklıg yağılarım
alıp éltkeliir mēni tamuka
 anı için sizin evirtim
 algıl mēni maytri (Arat ETŞ B.17/ 13-16).

Düşmanım (olan) altı duyu organım, beni cehenneme sürükler, bu sebeple yönümü size çevirdim, alın beni Maitreya!"

bu dünya yağı ol **etöz bir yağı**
 bu iki yağının yadırlıgı ağı (KB 3589)

"Bu dünya bir düşman, vücut ise, başka bir düşmandır; bu iki düşmanın ağı her tarafa yayılmıştır."

etöz bir yağı ol idi sarp yağı
 kamug yerde yadmış tuzakı ağı (KB 3637).

"Bu vücut bir düşmandır ve çok çetin bir düşmandır; o her yere tuzak ve ağını yaymıştır."

• Dünya Zindandır

Budizm'de dünya hayatı samsāra olarak düşünülmüştür. Samsāra ise canlının aydınlanmaya erişmediği sürece yaşadığı doğum-ölüm döngüsü demektir (Gakkai, 2002: samsāra mad.) Genellikle kişiyi bağlayan, kurtuluşunu engelleyen, karanlık bir yer olan zindan, dünya hayatı olarak düşünülmüştür. Yunusoğlu'na göre Budist düşüncede dünya hayatı karanlıktır zira Budist düşüncede "kleśa" adı verilen ve canlıyı bu dünyaya bağlayan her olgu somutlaştırılarak karanlık metaforu ile birlikte verilmiştir (2016: 235). Sık sık karşılaşılan dünya karanlıktır ve kleśalar karanlıktır metaforları Eski Uygur şiirinde sıklıkla kullanılmaktadır. Eski Uygur şiirinde dünya hayatı bir "ev bark zindanı" olarak düşünülmüştür. Kutadgu Bilig'de ise benzer bir düşünce ile dünya sözcüğü "tünek" sözcüğü ile bağlantılı olarak kullanılmıştır.

¹¹ http://www.ahmettunalilar.com/nm-V%C3%BCcut_emaneti-cp-1707

“Tünek” sözcüğü “gece, karanlık¹² anlamıyla verilmiştir. Böylelikle sözcük zindan anlamına tün “gece”¹³ sözcüklerinden gelişerek ulaşmış olmalıdır. Geçmiş birikimlerin etkisiyle Yusuf belki de dünya hayatını karanlık ve beklenen bir mekân olarak düşünmektedir.

üdün üdün **evlig barklıg kınlıkta beklelip.**

üküş élig tutug üze bekürü baglalıp.

öşi sakınç sakınmadın özelip atkanıp.

ünüş yolça bargu evriş üztümüz kestimiz. (Arat ETŞ B.13E/ 149-152).

“zaman- zaman ev-bark zindanında hapsedilip, sorumluluk ve yükümlülük ile sıkıca bağlanıp, geçit hakkında hiç düşünmeden, acı çekip (ve ona) bağlanıp saplanıp çıkış yoluna götürecek davranışı kopardık, kestik.”

keze yügürür kılınçımın

kemişeyin kınlıkda

këntün tuymak biligin

kezgükleyin barçanı tęp

kezigin tutup yükünür men

krkasunti burhan kutnga (Zieme BTT XIII/12/ 18-23).

“hali hazırda mevcut olan amelimi, hapisanede terk edeyim, kendini (aydınlanma bilgisi) anlama bilgisiyle hepsinden geçeyim deyip, Krakucchanda Buddha saadetine sırayla secde ederim.”

tünek ol bu dünyâ ay dünyâ begi

tünek içre bolmaz sakınçta öñi (KB 5185)

“Ey dünya beyi, bu dünya bir zindandır; zindan içinde endişeden başka bir şey bulunmaz.”

tünekte sen artuk tileme sevinç

sevinç aslı uçmak-turur hem avınç (KB 5186).

“Zindanda sen fazla sevinç bekleme; sevinme ve avunma yeri ancak cennettir.”

tünek ol bu dünyâ müsülman öze

tünekte erej kolma köñlünj tüze (KB 4809).

“Bu dünya müslümanlar için bir zindandır; zindanda huzur arama; gönlünü doğrult.”

- **Arzu Ve Hevesler (Kleşalar) Düşmandır**

Gakkai’ye göre dünyadaki ızdırapların temel nedeni ihtiraslardır (2002: earthly desires mad.) Canlıları dünya hayatına çeken, onları oyalayan ve kurtuluştan uzaklaştıran ihtiraslar canlının kurtuluşunun önündeki en büyük engel olarak görülmektedir. Canlıyı çeşitli meşgalelerde bırakarak doğum-ölüm döngüsünden kurtulmasını engelleyen ve aslında onları bitmek bilmeyen bir ızdırapta bırakan kleşalar, insan zihninde düşman olarak algılanmıştır. Yunusoğlu’na göre ihtiraslar,

¹² Caferoğlu , 2011: 258.

¹³ Nadalyayev, 1969: 597.

insanı yanlışlara sürükleyebilecek ve bu sayede onları günahkâr yapabilecek unsurların başında gelmektedir. Bu sebeple insan doğası bu unsurları kişileştirmiş ve zihninde somutlaştırma gereği hissetmiştir (2016: 229). Şiir metninde yer alan *ut-*: “yen-, kazan-;¹⁴ *yeget-*: “başar-, yen-¹⁵” ifadeleri düşmanla karşılaşan birinin kullanacağı eylemlerdir. Bu ifadelerden Kleşaların düşman olarak somutlaştırıldığı görülmektedir. Şiir metninde iyi amelleri sayesinde Bodhilik sancağına ulaşip ve dharma yasalarını özümseyerek her türlü ihtirasa galip gelip yani kurtuluşa ererek canlılara faydalı olmak düşüncesine yer verilmiştir. Bodhisattvaların başkalarının aydınlanmasına vesile olmayı amaç edinmiş özverili kişilikler olduğunu belirten Conze, Mahāyāna Budizmi’nin kendi kurtuluşundan ziyade başkalarının kurtuluşunu önemseyen bir ülküsü olduğunu belirtmiştir (2005: 64). Böylelikle her türlü ihtirasın yenilmesi gerekliliği kişiyi kurtuluşa eriştirecek unsurların başında düşünülmektedir. Güçlü bir gelenek algısı olan bu düşünce, Yusuf Has Hacip’in beslendiği kaynaklardan olmalıdır.

anta basa arıg bo buyan edgü kılınç küçinte tüşinte yügerüte men bodi tuvaçanını

alkunu bilteçi bolguluk nomlug küsüşüm kanıp bütüp

az övke biligsizte ulatı nızvanılarımını utup yègedip

alku tınlglarka umug inag bolmakım bolzun (BTT XIII- 46/23).

“Sonrasında bu saf (ve) iyi ameller sayesinde şimdi ben Bodhidvaja’nın tamamını bilen dharma isteğime ulaşip, doyup ihtiras, öfke, cehalet ve diğer ihtiraslarımı yenip, üstesinden gelip tüm canlılara dayanak ve umut olabileyim.”

hava nefis yağı ol kalı bulsa küç

yetürgey siziksiz saña eski öç (KB 4911).

“Hava ve nefis sana düşmandır; imkân bulursa, hiç şüphe etme, senden eski öcünü alacaktır.”

- **Hükümdar Işıklıdır/Meşaledir**

Eski Uygur Türkçesi şiir metinlerinde hükümdar ışıklı ve parlak olarak tasvir edilmiş çoğu kez Buddha ve hükümdarlık iç içe geçmiş durumdadır. Buda’nın olma imajı Budist metinlerde sıklıkla kullanılan metaforlardandır. Kelime anlamı “aydınlanmış” olan Buddha, (Kaya, 1999: 13) aydınlanma bilgisi ile etrafına ışık saçma vazifesini yüklenmiş kişi olarak bilinmektedir. Yunusoğlu’na göre ise Budizm için töz bir metafor olan “ışık” imajı refah, aydınlık, güven, enerji, sıcaklık anlamlarına gelen kültürel bir model durumundadır (2016: 111). Buddha Hükümdarın ışık metaforu çevresinde düşünülmesi onun iyiyi, güzeli ve doğruyu temsil etmesindedir. Tokyürek’e göre hükümdarın güneşle özdeşleştirilmesi Budizm’deki en temel düşüncelerden biridir. Kutadgu Bilig’de hükümdarın adının Kün Togdı olarak belirlenmesi de bu düşüncenin tezahürü olarak değerlendirilebilecektir (2020: 205-206). Kutadgu Bilig’de de aynı şekilde hükümdarın güneş ismiyle adlandırılmış olması hiç şüphesiz ki dünyayı aydınlatan, ışıklarını herkese eşit şekilde ulaştıran, daima sabit kalan, ışığın değdiği yere hayat getiren bir metafor içinde kullanılmıştır. Hükümdarın ışık imajı çevresinde çizildiği Eski Uygur şiirleri ve Kutadgu Bilig’de de benzer anlayışların bulunması ortak bir kültüre ve birikime işaret edebilecektir.

¹⁴ (Clauson 1972: 38).

¹⁵ (Clauson 1972: 911-912).

Yönetici kişinin aydınlık olması anlayışı İslami anlayıştan çok önceleri de Türk inancında var olan bir inanıştır. Böylelikle Yusuf Has Hacip'in bu anlayışta, Budizm ya da eski Türk inançları etkisinde kaldığını söylemek mümkündür.

alkışlığın adrulmuş
alkatmış uygur elimz-a
alpın kutın yêgedmiş
arslan bilge hanımız-a
alın ılılır tamdulur
adrukluğ uygur bizniñ elimiz-a (Zieme BTT XIII/39/ 2-7).

“ey kutlu (ve) seçkin övgülü Uygur hakanımız! Yiğitlik (ve) ikbâlde üstün ey Arslan bilge hanımız, alnı yanan parlayan ey seçkin Uygur hükümdarımız!

yula teg küyer sen bu kün ay elig
yarukluk adınka-turur ay silig (KB 166).

“Ey hükümdar, bugün sen bir meş'ale gibi yanıyorsun, fakat bunun ışığı başkaları içindir; ey temiz kalpli insan.”

bu kün togdı elig bu kılık bile
yarudı ajunka kün ay teg yala (KB 415).

“Hükümdar Kün-Togdı böylece bu tabiati ile, güneş ve ay gibi parlayarak, dünyayı aydınlattı.”

• Dünya Denizdir

Eski Uygur Türkçesi şiirlerinde sıklıkla işlenen metaforlardan biri dünyanın yani Budizm inancına göreyse Samsaranın deniz olma metaforudur. Hatta bu öylesine bir denizdir ki canlı varlık bu denizde ızdıraplar içinde boğulmaktadır. Budist inancına göre bu denizden ancak kıyıya ulaşmakla kurtulmak mümkün olacaktır. Bu sebeple Budizm'de Nirvâna yani aydınlanma çoğu zaman “kıyı” olarak düşünülmüştür. Yunusoğlu'na göre uçsuz bucaksız çeşitli girdap ve tehlikelerle olan deniz yaşantısı yani dünya hayatı ancak Buda ve Buda'nın öğretileri eşliğinde kişiyi “öte kıyı” olarak adlandırılan Nirvana'ya ulaştırabilecektir (2016: 103-105). Budizm'de su imajı olumlu olmasının yanı sıra suyun yoğunluğu ve dalgalar güç olarak düşünülmekte böylelikle canlıyı sıkıntıya sokan bir durum olarak yansıtılabilmektedir. Kutadgu Bilig'de dünyanın açık şekilde denize benzetildiği bir metafor görülmemiştir. Ancak bazı beyitlerde Yusuf Has Hacip'in bilinçaltında dünyanın deniz olarak algılandığı açıkça görülmektedir. Aşağıdaki manzum parçalar Yusuf Has Hacip'in bu anlamda kültürel bir birikimden yararlandığını ortaya koyabilecektir. Zira İslami anlayışta dünyanın deniz olma imajı bulunmamaktadır.

kaltı erklig küçlüg alku ulug arjılarınğ
takı burkanlıg kangımız bo sansarlıg
ulug taluy ögüzning içinte
paramıtlıg kangımız barça bütürüp tükêl bilge biligke tegdi
udı alku tınlıglarıg
tuyunmak bölüklerke tükellig kılğalı
birtemleti iltıdı (AY Kaya II /96/7-15).

“dahası güçlü kuvvetli bütün yüce münzeviler ve Buddha babamız, erdemli atalarımız bu samsâralı büyük okyanus içinde tamamıyla bilgiye ulaştı ve bu bilgilere uyararak tüm canlıların aydınlanmasının tamamlanması için tümünü ilettiler.”

ogul kız törüse kimesi sınır
kime sinsa **suvda tîrig kim kalur** (KB 3387).

“Oğul-kız dünyaya gelirse, gemisi parçalanur; gemi parçalanunca, su içinde kim diri kalır.”

Sonuç

Budist etkisiyle yazılmış Eski Uygur Şiirleri ile İslami dönem Klasik Türk Edebiyatının ilk numunesi olan Kutadgu Bilig’de metaforlar bakımından benzerlikler görülmektedir. Metinler arası bağlamında yeni bir metin oluşturulurken eski metinlerden hareket edilmekte ya da insanoğlundaki mevcut birikim buna yol açmaktadır. Yusuf Has Hacip, kullandığı metaforlarda bu bağlamda Budist etkiyi yeni yazdığı eserine de taşımış ve yeni eserini belki de farkında olmadan eski gelenekten gelen unsurlarla tamamlamıştır. Bir toplumun yeni bir değeri tamamıyla olduğu gibi alabilmesi ve kabullenebilmesi mümkün olamayacağından eserde eskiye ait izleri bulabilmek çok olasıdır. Kutadgu Bilig her ne kadar yeni bir inanç doğrultusunda yazılmış olsa da geçmiş inançların, sosyal hayatın ve kültürün derin izlerini taşımaktadır.

Kısaltmalar:

AY	Altun Yaruk
BTT	Berliner Turfantexte
ETŞ	Eski Türk Şiiri
KB	Kutadgu Bilig.

Kaynaklar

- Arat, Reşit Rahmeti (1991). *Eski Türk Şiiri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Arat, Reşit Rahmeti (1985). *Kutadgu Bilig*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ağca, Ferruh (2013). Türkistanlı Bir Bilge: Yusuf Has Hacip. *Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı*, Eskişehir, 79-88.
- Aktulum, Kubilay (2000). *Metinlerarası İlişkiler*. (2. Baskı), Ankara: Öteki Yayınevi.
- Arslan, Hammet (2014). Budizm’de Kadının Konumu. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 39, 147-179.
- Ayazlı, Özlem (2012). Altun Yaruk Sudur VI. Kitap Karşılaştırmalı Metin Yayını. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Barthold, V.V. (2004). Orta Asya Türk Tarihi Dersleri. (Haz Hüseyin Dağ). Ankara: Çağlar Yayınları.
- Bulut, Feyza (2018). Metinlerarasılık Kavramının Kuramsal Çerçevesi. *Edebi Eleştiri Dergisi*, 2/1, 1-19.
- Caferoğlu, Ahmet (2011). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. (2. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Clauson, Sir Gerard (1972). An Etymological Dictionary of Pre- Thirteenth Century. Oxford: Clarendon Press,
- Conze, Edward (2005). Kısa Budizm Tarihi. (Çev. Ömer. C. Güngören). İstanbul: Yol Yayıncılık.
- Cebeci, Oğuz (2013). Metafor ve Şiir Dilinin Yapısal Özellikler. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Çağatay, Saadet (1967). Kutadgu Bilig’de Odgurmuş’un Kişiliği. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, 39-49.
- Demirci, Kerim (2017). Türkoloji İçin Dilbilim Konular Kavramlar Teoriler. (4. Baskı), Ankara: Anı Yayıncılık.
- Hacıoğlu, Yusuf Özcan (2016). Dünya Dinlerinden Budizm. İstanbul: Festival Yayınları.
- Hanh, Thich Nhat (2014). Buda’nın Öğretisi. (edt. Lütfü Bozkurt), (2. Baskı), İstanbul: Okyanus Yayıncılık.
- Hengirmen, Mehmet (2009). Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü. (4. Baskı). Ankara: Engin Yayınları.
- Karaağaç, Günay (2013). Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karaman, H., Özek, A., Dönmez, İ., Çağırıcı, M., Gümüş, S., Turgut, A. (Haz.) (2016). Kuran-ı Kerim ve Açıklamalı Meali. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kaya, Korhan (1999). Buddhistlerin Kutsal Kitapları. Ankara: İmge Kitabevi.
- Kaya, Ceval (1994). Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kitapçı, Zekeriya (2014). Doğu Türkistan ve Uygur Türkleri Arasında İslamiyet. (3. Baskı), Konya: Yedi Kubbe Yayınları.
- Kitapçı, Zekeriya (2019). Türkler Nasıl Müslüman Oldu?. İstanbul: Alya Yayınları.
- Korkmaz, Ferhat (2017). Metinlerarası İlişkilerin Klasik Retorikteki Kökeni Üzerine Bir Araştırma. Hikmet Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature], Gelenek ve Postmodernizm Özel Sayısı, 71-88.
- Kök, Abdullah, Eker Özge (2019). Yusuf Kutadgu Bilg’de Odgurmuş’a Ne Söyletir. Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi, 3/1, 28-59.
- Lakoff G. & Johnson M. (2015). Metaforlar Hayat Anlam ve Dil (Çev. G. Y. Demir). İstanbul: İthaki Penguin Kitap.
- Levine, P.M (2005). Metaphors and Images of Classrooms. ERIC: EJ724893.
- Nadalyayev, V.M., D. M. Nasilov, E.R. Tenişev, A.M. Şçerbak, (1969). Drevnetyurkskiy Slovar. Leningrad: Akademiya Nauk SSSR İstitut Yazıkoznaniya.
- Özönder Barutçu, Sema (2003). Erken Orta Türkçede Buddhist ve İslami Terminoloji Üzerine Bir Karşılaştırma. Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, 5, 13-31.
- Özönder Barutçu, Sema (2017). Kutadgu Bilig I Zaman Mekan Konuşur: XI Yüzyılda Balasagun’dan Kaşgar’a Balasagunlu’dan Kaşgarlı’ya. Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi, 2/3, 12-63.
- Özönder Barutçu, Sema (2018). Kutadgu Bilig II Kutadgu Bilg’in Metin Türü ve Tarihsel Diyalektolojisi için Değeri. Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi, 3/2, 179-253.
- Şahin, Nurullah (2014). Fazıl Ahmed Bahadır’ın “Tarih Türkçe Konuşur” Adlı Şiirinin Metinlerarasılık Bağlamında İncelenmesi. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 3/3, 185-195.
- Ruben, W. (2004). Eski Metinlere Göre Budizm. İstanbul: Okyanus Yayınları.

- Toklu, Osman (2003). Dilbilime Giriş. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tokyürek, Hacer (2016). Eski Uygur Budist Metinlerinde Şeytan, Yılan, Kadın İlişkisi. *Türkiyat Mecmuası*, 26/1, 301-310.
- Tokyürek, Hacer (2019). Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Manihaizm Terimleri. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tokyürek, Hacer (2020). Kutadgu Bilig’de Semboller Üzerinden Budist Etki. *Karadeniz Araştırmaları*, 17/65, 203-216.
- Uçar, Erdem (2013). Altun Yaruk Sudur IX. Tegzinç. İzmir: Dinazor Kitabevi.
- Uçar, Erdem (2012). On Taraftaki Bodhisattva’nın Buddha’ya Methiyesi:Altun Yaruk Sudur: X. Tegzinç, XXVIII. Bölök[R-M 644/18-649/08]. *Dil Araştırmaları*, 12, Bahar, 31-57.
- Uçar, Erdem (2013). Altun Yaruk Sudur: X. Tegzinç XXIX Bölök [R-M 653/08- 657/17]. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi/ journal of Modern Turkish Studies*. 10/1, September.
- Üstünel Yaylagül, Özen (2015). Kutadgu Bilig’deki Bazı Metaforlar Üzerine. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 12/2, 39-53
- Yıldızlı, M. Emin (2011). Kutadgu Bilig’de Dünya Metaforu (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yunusoğlu, Mağfiret Kemal (2016). Budist Türk Çevresi Eserlerde Metaforlar. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ying, Sheng (2007). The Role Of Culture İn Metaphore. *Us-China Foreign*, 5/1.
- Zieme, Peter (1985). *Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren*. Berlin. [BT XIII].
- Zieme Peter (1991). *Die Stabreimtexte der Uiguren von Turfan und Dunhuang*. Akademia Klado, Budapest.
- İnternet Kaynakları
<http://www.nichirenlibrary.org/en/dic/toc/>
http://www.ahmettunalilar.com/nm-V%C3%BCcut_emaneti-cp-1707.

